

Η αντίσταση της κυπριακής κοινωνίας και η αφομοίωση των κυριάρχων

Τον **ΑΝΤΩΝΗ ΠΑΡΑΟΥ**

Ιστορικού, ερμηνηγή στο *ΙΒΕ* του *ΕΙΕ*

Η ΚΑΪΡΙΑ, πρωταρχική στρατηγική σημασία της γεωγραφικής θέσης της Κύπρου, που και σήμερα χαρακτηρίζεται μαζί με την Κρήτη ως «αβύθιστο αεροπλανοφόρο της Ανατολικής Μεσογείου», είχε από νωρίς επισημανθεί από τους Δυτικούς στο πλαίσιο της επέκτασής τους στην Ανατολή. Αυτή η «τεράστια εξέδρα» πάνω στη θάλασσα τους ήταν απαραίτητη για τον έλεγχο της Μέσης Ανατολής, στην οποία κατέληγαν οι μεγάλοι εμπορικοί δρόμοι της Ασίας. Έτσι, η εμπλοκή της Κύπρου στην περιπέτεια ήταν ζήτημα χρόνου ήδη από την Πρώτη Σταυροφορία του 1098, αυτή που οδήγησε στην ίδρυση του λατινικού βασιλείου της Ιερουσαλήμ. Και πριν συμπληρωθεί ένας αιώνας, η Μεγαλόνησος έπεσε στα χέρια τους το 1191.

Μεταφύτευση καθεστώτος

Αλλά η απόπειρα να εγκαθιδρύσουν στην Κύπρο ένα κράτος «σταυροφορικού τύπου» ανατράπηκε σχεδόν αμέσως, με την αιματηρότατη εξέγερση της Λευκωσίας και την άδοξη αποχώρηση των Ναϊτών ιπποτών, στους οποίους ο Ριχάρδος είχε πουλήσει το νησί για 100.000 υπέρπυρα. Ούτε όμως και κράτος καθαρά δυτικού τύπου εγκαθιδρύθηκε: Με την πώληση της Κύπρου στον έκπτωτο βασιλιά της Ιερουσαλήμ Γουίδο Λουζινιάν έγινε μεταφύτευση της «λεβαντινικής» φεουδαρχικής κοινωνίας που τον προηγούμενο αιώνα είχε αναπτυχθεί στη Μέση Ανατολή. Μιας κοινωνίας που είχε ήδη προσαρμοστεί εκεί σε μια οικονομία πολύ ανεπτυγμένη και έντονα εκκρηματισμένη, όπου οι Δυ-

τικοί άρχοντες, από δυνάστες της υπαίθρου με τα κάστρα και τους πύργους τους, είχαν μεταβληθεί σε φεουδάρχες των πόλεων και των λιμανιών: Αντλούσαν τα εισοδήματά τους όχι από τη γεωργία, αλλά από φορολόγηση εμπορικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων. Ζούσαν όπως οι αστοί, πολλοί από τους οποίους μάλιστα ήταν πολύ πλουσιότεροι τους.

Η εξέγερση του 1192 εναντίον των Ναϊτών επιβεβαιώνει ότι στην Κύπρο, όπως και γενικά στα εδάφη της ελληνικής αυτοκρατορίας, υπήρχε μια παρόμοια οικονομία: Τα αστικά κέντρα του νησιού δεν ήταν τόσο ασήμαντα όσο έχει επικρατήσει να παρουσιάζονται, άσχετα αν στη συνέχεια γνώρισαν πολύ πιο μεγάλη ανάπτυξη. Σε αντίθεση όμως με τη Μέση Ανατολή, ο πληθυσμός στην Κύπρο «ήταν πολύ πιο ομοιογενής, σχεδόν καθ' ολοκληρίαν ελληνικός και ορθόδοξος». Για να εξασφαλίσουν τη σύνδεση της εξουσίας με τους κατοίκους, οι πρόσφυγες ευγενείς που είχε διώξει ο Σαλαντίν από την Παλαιστίνη χρειάζονταν μια ενδιάμεση τάξη που θα αναλάμβανε τα κρατικά και άλλα λειτουργήματα. Μετέφεραν λοιπόν και τους λατινούς αστούς, αλλά και άλλους μεσανατολίτες συνεργάτες τους χριστιανούς, κυρίως Σύρους.

Αποκλεισμός των Ελλήνων

Ο στόχος ήταν να απομονωθούν οι Έλληνες, που υποβαθμίστηκαν ισοπεδωτικά στο νέο καθεστώς: οι πάροικοι υποδουλώθηκαν τώρα στον φεουδάρχη απευθείας και οι αγγαρείες από 12 μέρες εκτοξεύτηκαν στις 104 τον χρόνο. Οι παλιοί άρχοντες μετέπεσαν στην κατηγορία των «αστών» (*bourgeois*), ενώ οι κάτοικοι των πόλεων από αστοί έγιναν «λαός» χωρίς πολιτικά δικαιώματα (*populari*), αλλά



▲ *Εσωτερικό του καθεδρικού ναού της Αγίας Σοφίας στη Λευκωσία. Η επιρροή του λατινικού κληρικού σταδιακά εξασθενεί και ήδη από το 1368 ο καθεδρικός ναός της Λευκωσίας Κυριακές και αργίες είναι άδειος, καθώς όλες οι γυναίκες εκκλησιάζονται σε ορθόδοξους ναούς, ενώ οι βασιλείς, από το 1237 ακόμη, εκκλησιάζονται στο παρεκκλήσι του παλατιού (φωτ. Ι.Π. Φώσκολο, περ. 1880).*

και χωρίς δικαίωμα να μεταβιβάσουν την περιουσία τους: Θεωρήθηκε ότι δεν ήταν ελεύθεροι, γιατί, λέει, πλήρωναν τον φόρο της στρατείας, άρα όφειλαν φεουδαρχικό δόσιμον στο βασιλιά. Ελευθερία ίσον ασυδοσία!

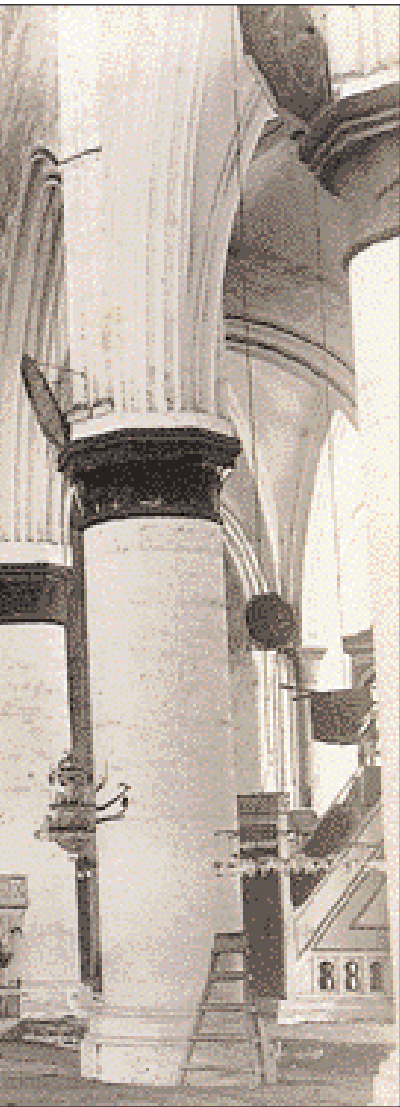
Δεύτερος στόχος: υποταγή στη λατινική εκκλησία

Στην ουσία, ο στόχος της προσέλευσης των ορθοδόξων στο λατινικό δόγμα έμεινε στα λόγια. Εξάλλου, οι φεουδάρχες τουλάχιστον είχαν πεισθεί ήδη κατά την παραμονή τους στην Παλαιστίνη ότι παρόμοιες προθέσεις ανάγονταν στη σφαίρα της ουτοπίας. Έτσι, αντί για την οργάνωση ιεραποστολών, εφαρμόζονται σχέδια υποδούλωσης: Σφετερισμοί εκκλησιαστικών κτημάτων, θεσμική υποταγή του ορθόδοξου κλήρου, συρρίκνωση των επισκοπών από 14 σε 4, κατάργηση της αρχιεπισκοπής, περιορισμοί στη χειροτονία και τις κινήσεις των ιερέων, που επιπλέον θεωρούνται επικίνδυνα και «σκανδαλοποιά» στοιχεία.

Η πάλη κράτησε πάνω από έναν αιώνα και μισό. Ήδη όμως πριν κλείσουν 70 χρόνια η λατινική εκκλησία, με μια πύρρεια νίκη που πέτυχε το 1260, οριστικοποίησε το χάσμα. Εξέδωσε κανονισμό των ορθόδοξων εκκλησιών, την *Constitutio* ή *Bulla Cypria*, που υπέταξε τους ορθόδοξους επισκόπους στους λατινούς, αλλά από την άλλη τους αναγνώριζε δικαστικές δικαιοδοσίες σε ευρείες περιοχές του οικογενειακού, κληρονομικού και αστικού δικαίου. Με άλλα λόγια, μ' αυτήν τη νομιμοποίηση η πάλη των λατινών έφτασε στο τέλος της. Από εκεί και πέρα ο μόνος εφικτός στόχος τους θα ήταν η προσωπική μεταστροφή μεμονωμένων ορθοδόξων κληρικών, η προσχώρησή τους στην «ουνία». Κι αφού αυτό ήταν δύσκολο, εξαιτίας της αντίδρασης του λαού, δεν έμενε και πάλι παρά μονάχα ο δρόμος του εκβιασμού και της ωμής βίας.

«... *συνθησιμένοι να το στοχαζόμαστε αλλιώς το Ιησούς Χριστός νικά...*»

Οι πιέσεις οδηγούσαν συχνά τους ορθόδοξους ιεράρχες στην αυτοεξορία (1223 και 1240). Κάποτε όμως οδήγούσαν και στη θυσία, όπως συνέβη



κανένα τρόπο προς τους λαϊκούς του λατινικού δόγματος, ούτε καν προς εκείνους τους ορθόδοξους που, για ποικίλους λόγους, προσχωρούν στον καθολικισμό ή προσποιούνται ότι προσχωρούν. Αντίθετα, με αυτούς αγανακτεί κατ' εξακολούθησιν ο λατινικός κλήρος, γιατί, παρότι έχουν βαφτιστεί και τελέσει γάμο με το λατινικό δόγμα, όμως εκκλησιάζονται με τα παιδιά τους και κοινωνούν σε ορθόδοξους ναούς. Πάντως, δεν έχουμε μαρτυρίες για τη στάση που κράτησε αντίστοιχα ο ανώτερος ορθόδοξος κλήρος σε αυτές τις περιπτώσεις μικτών γάμων, που ήταν συκνοί. Ο κυπριακός πληθυσμός όμως φαίνεται πως έδειξε ανοχή.

Παρακμή και συρρίκνωση

Ήδη από το 1223 όσοι φράγκοι κατοικούν στην ύπαιθρο δεν εκκλησιάζονται σε λατινικούς ναούς. Στα 1237 ο ίδιος ο βασιλιάς παίρνει άδεια από τον πάπα να εκκλησιάζεται στο παρεκκλήσι του παλατιού – ο καθεδρικός ναός του πέφτει πολύ μακριά! Οι βαρόνοι δεν πληρώνουν τον φόρο στο λατινικό κλήρο και αδιαφορούν για τους αφορισμούς που εκτοξεύονται εναντίον τους. Η ηθική κατάσταση των λατίνων κληρικών είναι αξιοθρήνητη. Σύντομα οι ναοί τους αδειάζουν και από τον 14ο αιώνα οι επίσκοποι και αρχιεπίσκοποι διαμένουν στην Ιταλία, διορίζοντας έναν βικάριο για να διαχειρίζεται τα οικονομικά και να τους στέλνει τα εισοδήματά τους. Ακόμα και ο ίδιος ο καθεδρικός ναός της Λευκωσίας ήδη στα 1368 είναι άδειος Κυριακές και γιορτές, καθώς όλες οι γυναίκες, ευγενείς και λαϊκές, εκκλησιάζονται αποκλειστικά στους ορθόδοξους ναούς.

Τα όρια της αφομοίωσης

Όπως είναι φυσικό, η σταδιακή απορρόφηση της μειονότητας των λατίνων φτάνει τον 15ο αιώνα στο απόγειό της. Έχουν εμπλακεί στον ελληνικό τρόπο ζωής, γνωρίζουν και μιλούν ελληνικά, συμμετέχουν στις κοινωνικές εκδηλώσεις και τελετουργίες –που σχεδόν όλες συνδέονται με το λατρευτικό τυπικό–, με ένα λόγο συμπεριφέρονται στην πράξη ως ορθόδοξοι, ακόμα κι όταν δεν είναι. Ο συμφυρμός είναι τόσο μεγάλος, ώστε ακόμα και ανώτατοι κληρικοί –όπως ο αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας Ούγος, που έφτασε να γίνει καρδινάλιος– να θεωρούνται από τους λατίνους της Δύσης «μάλλον ελληνορθόδοξοι παρά ρωμαιοκαθολικοί».

Η ένωση των Εκκλησιών στη σύνοδο Φερράρας–Φλωρεντίας (1439) θα απαλλάξει μάλιστα τους λατίνους της Κύπρου από δισταγμούς και διλήμματα συνειδήσεως, καθώς από τότε τα δύο δόγματα εξισώνονται –τουλάχιστον στα λόγια– κι επομένως μπορούν οι πιστοί να τα ακολουθούν αδιάκριτα

ή και εναλλακτικά! Ετσι, π. χ., οι περισσότεροι λατίνοι της Κύπρου προσφεύγουν στα ορθόδοξα εκκλησιαστικά δικαστήρια, ιδίως βέβαια στις περιπτώσεις διαζυγίων... Καλούν ορθόδοξους ιερείς στους γάμους, στα βαφτίσια, στις κηδείες. Και οι ίδιοι οι βασιλιάδες εκκλησιάζονται άλλοτε στους λατινικούς κι άλλοτε στους ορθόδοξους ναούς.

Προς ένα ελληνικό κράτος;

Μέσα σ'ε αυτό το κλίμα, στα μέσα του 15ου αιώνα ήταν μια φυσική εξέλιξη ο γάμος του Ιωάννη Β' με μια Ελληνίδα πριγκίπισσα, την Ελένη Παλαιολογίνα. Ο ρόλος της δυναμικής αυτής βασίλισσας έχει υπερτονισθεί. Αναμφίβολα η παρουσία της εμπύκωσε ηθικά τους Έλληνες. Στην πραγματικότητα πάντως δεν έκανε θεσμικές αλλαγές, δεν απάλλαξε π. χ. την ορθόδοξη εκκλησία από την υποταγή στη λατινική. Όσα της προσάπτουν

τα είχαν κατακτήσει οι Έλληνες πριν από την άφιξη της. Στις μέρες της όμως εδραιώθηκαν, ώστε οποιoσδήποτε κι αν επικρατούσε μετά τον θάνατο του Ιωάννη Β', η κόρη του Καρλότα ή ο Ιάκωβος Β', κερδισμένοι θα ήταν οι

Έλληνες και θα έλεγχαν το κράτος ακόμα περισσότερο. Κέρδισαν όμως οι Βενετοί.

Πώς από την απομόνωση της φραγκικής κατάκτησης βρέθηκαν δίπλα στην εξουσία;

Η πορεία προς την επικράτηση

Στην πραγματικότητα οι αρχικές προθέσεις για αποκλεισμό των Ελλήνων έμειναν λόγος κενός: Γιατί Α). Αμέσως, με το μοίρασμα των φεουδών, διαπιστώνεται η ανάγκη να ανασυσταθεί η ελληνική οικονομική υπηρεσία του σεκρέτου (σιγκρίτου), με επικεφαλής τον πράκτορα. Οι Έλληνες, λοιπόν, εισδύουν στην κρατική μηχανή ως οικονομικοί–διοικητικοί υπάλληλοι και γραφείς.

Β). Οι φεουδάρχες ήδη στα 1237 διώχνουν από τα κτήματά τους τους λατίνους επιστάτες και διορίζουν στη θέση τους Έλληνες –οι ντόπιοι θα δι-οικούσαν πιο αποδοτικά τους ομογενείς τους καλλιεργητές.

Γ). Η διείσδυση στην αγροτική οικονομία ευνοεί την επίδοση στο εμπόριο –σε συνεργασία με τους ομόδοξους Σύρους– και αποτελεί τη βάση για την επακόλουθη απόκτηση κτημάτων με αγορές, επιγαμίες με λατίνους κ.λπ.

Δ). Η οικονομική άνοδος επιτείνει τη μοιραία απορρόφηση των μειονοτήτων μέσα στο τεράστιο σώμα της ελληνορθόδοξης πλειονότητας και την απομόνωση της ηγετικής τάξης –και στη συνέχεια τη διάσπαση των στεγανών της.

Ε). Το λατινικό στοιχείο αφομοιώνε-

ται από μια συνεκτική αρχαία κοινωνία και από τη θρησκευτική και πολιτισμική πληρότητα ενός τρόπου ζωής, που παρακολουθεί και συμπληρώνει το κοινωνικό γίγνεσθαι με περισσότερη ανεκτικότητα, αφήνοντας μεγαλύτερα περιθώρια ελευθερίας.

ΣΤ). Διαμορφώνεται συνείδηση «κυπριακής ιθαγένειας» ανάμεσα στους ίδιους τους ευγενείς του συμβουλίου του βασιλιά, που οδηγεί στα 1369 στην επαναστατική απόφαση της κατάργησης των σταυροφοριών στην πράξη και του περιορισμού της άμυνας στο ίδιο το νησί και μόνο.

1369, ο μεγάλος σταθμός

Ήδη η πλάστιγγα έχει γείρει οριστικά προς τη μεριά των κατακτημένων: Οι κυρίαρχοι νιώθουν διαφορετικοί κι όχι αλληλέγγυοι με τους ομογενείς Δυτικούς, οι γυναίκες τους αφήνουν άδειους τους ναούς κι εκκλησιάζονται μαζί με τους «σχισματικούς» (ανατρέφοντας ανάλογα και τα παιδιά τους). Κι ο βασιλιάς απελευθερώνει συνεχώς κι άλλους παροίκους, για να μαζέψει χρήματα: Ο κοινωνικός χάρτης αλλάζει απότομα, το ελληνικό στοιχείο δυναμώνει.

Η επανάσταση των παροίκων το 1426

Ο βραχνάς της δουλοπαροικίας –της πιο άγριας και αναχρονιστικής σε όλη τη Δυτική Ευρώπη– διατρέχει μόνιμα την κυπριακή ιστορία της εποχής. Η στυγνή εκμετάλλευση του παροίκου –που αποδίδει 100 δοκδάτα τον χρόνο, ίσα δηλαδή με τους μισθούς ενός καθηγητή– προκαλεί ατέλειωτες δραπετεύσεις και επικερδέστατο κυνήγι κεφαλών. Οι πάροικοι θα πάρουν την εξουσία το 1426 μετά τη διάλυση του κράτους από τους Μαμελούκους και θα τη διατηρήσουν με εντυπωσιακή οργάνωση για 8 μήνες, ώσπου οι κυρίαρχοι θα κρεμάσουν τον αρχηγό τους, τον ρήγα (ρε) Αλέξη.

Και η οικτρή κατάσταση των παροίκων –τους πουλάνε, τους χαρίζουν, τους ανταλλάζουν, τους παίζουν στα χαρτιά– θα διατηρηθεί αναλλοίωτη μέχρι τον ερχομό των Οθωμανών στα 1570. Τότε οι Βενετοί θα θυμηθούν να διακηρύξουν την κατάργηση της δουλοπαροικίας! Το ίδιο θα υποσχεθούν όμως και οι επίδοξοι κατακτητές –που βέβαια όταν θα επικρατήσουν, θα «τροποποιήσουν» την υπόσχεσή τους.

Οι αιώνιες βασικές αρχές

Τριάντα χρόνια αργότερα η μνήμη της δουλοπαροικίας στοιχειώνει ακόμα και τις πολιτικές προσπάθειες των Κυπρίων για αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού: Συνοψίζοντας την εμπειρία τους από τη λατινική κυριαρχία, ζητούν από τους Ευρωπαίους ηγεμόνες πλήρη θεσμική απελευθέρωση των παροίκων. Ζητούν επίσης πλήρη πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια αυτοδιοίκηση, –αλλά και δημόσια παιδεία προστιπ σε όλους: Το απόσταγμα της νεοελληνικής πολιτικής συνείδησης.

το 1231 με το μαρτύριο των δεκατριών μοναχών της Παναγίας της Κανταριώτισσας των διά πυρός τελειωθέντων παρά των Λατίνων ...

εθέλησε να ποίση τους ρωμαίους λατίνους...

και εγέννην μέγα σκάνταλαν ...

Αλλά οι απόπειρες βίαιου προσπλυτισμού προκαλούσαν τη δραστική επέμβαση του λαού, που ξεσηκωνόταν και πλημμύριζε τους δρόμους έτοιμος για όλα. Αυτό συνέβη το 1314, αλλά και το 1360, οπότε ο λεγάτος του πάπα έκλεισε τους ορθόδοξους κληρικούς στον ναό της Αγίας Σοφίας θέλοντας τους *κουφερμιάση*, όπως λέει ο Λεόντιος Μαχαιράς. Πάντοτε όμως οι πολιτικές αρχές κατεύναζαν τα εξαγριωμένα πνεύματα απεγκλωβίζοντας τους ορθόδοξους κληρικούς.

Ο λαός υπερασπίζεται τον κλήρο του δόγματός του, αλλά και δεν τον αφήνει να μεταστραφεί. Τιμωρεί αμείλικτα τους λίγους ιερείς που προσχωρούν στη λατινική εκκλησία, απομονώνοντάς τους ως αιρετικούς και σχισματικούς, δεν τους επιτρέπει την είσοδο στους ναούς και γκρεμίζει τα σπίτια τους και καταστρέφει τα αμπέλια τους. Αφού εκείνοι δεν παραιτούνται από το λειτουργήμα του ορθόδοξου κληρικού, η προσχώρησή τους θεωρείται προδοσία και όχι δικαίωμα ελευθερίας της συνειδήσεως.

Η άλλη όψη

Η αποφασιστική στάση του λαού, που φτάνει ως τη βία, δεν επεκτείνεται με